

NAGY MIKLÓS MIHÁLY¹**Interpretáció Clausewitz fő művének nyolcadik könyvéhez****Interpretation of Book Eight of Clausewitz's Vom Kriege****Absztrakt**

Carl von Clausewitz fő műve, a Vom Kriege torzóban maradt alkotás, amelynek egyes részeit a porosz katonai gondolkodó még át akarta dolgozni. E munkában korai halála megakadályozta. Így a könyv egyes részei csak vázlatokban maradtak fenn. A Vom Kriege könyvekből és fejezetekből tevődik össze. A világtörténelemre gyakorolt hatása miatt különösen fontos a vázlatban maradt nyolcadik könyv, amelyben Clausewitz részben a politika és a háború kapcsolatával, részben pedig egyéb hadműveleti kérdésekkel foglalkozik. Vázlatossága ellenére a Vom Kriege nyolcadik könyve Clausewitz életművének legjelentősebb alkotásai közé tartozik. Ugyanakkor töredékessége, a benne található néhol nehezen követhető gondolatok és okfejtések a 19. és a 20. században politikai és egyéb szakmai félreértések és hibás értelmezések sorát eredményezték. Az abszolút és a valóságos háború fogalmának bevezetése, a politikai akarat és a háborús célkitűzés, valamint a fegyveres küzdelem intenzitása közötti kapcsolat alapján történő hadtörténelmi periodizáció máig tartó szakmai vitákat generált. Miután a Vom Kriegenek nincs egységes tudományos megítélése, így tanulmányunkban a nyolcadik könyv egyik lehetséges értelmezését nyújtjuk.

Kulcsszavak: Carl von Clausewitz, Vom Kriege, nyolcadik könyv, hadelmélet

Abstract

Vom Kriege, the most important work by Carl von Clausewitz, is incomplete due to the Prussian military author's untimely death before he had a chance to revise certain passages. Thus, some parts of the book have remained in sketchy manuscript. Vom Kriege consists of books and chapters, of which the sketchy Book Eight has been the most influential in world history. In this book, Clausewitz discusses the relationship of politics and war, along with other issues of military

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem – National University of Public Service, E-mail: nagyvazul@freemail.hu, ORCID: 0000-0003-2786-4944

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

operation. Despite it being quite sketchy, Book Eight of Vom Kriege is one of the most important works by Clausewitz. Still, its incompleteness and its often hard-to-follow trains of thought have led to a number of political and other misunderstandings as well as to erroneous interpretations in the 19th and 20th centuries. The introduction of the terms absolute war and real war, along with the periodization of military history based on the relationship between political will, military goals and the intensity of armed conflict have generated professional debates. As there is no cohesive academic interpretation to Vom Kriege, the present study provides a possible analysis of Book Eight.

Keywords: Carl von Clausewitz, Vom Kriege, Book Eight, military theory

Az egykori porosz katonai gondolkodó, Carl von Clausewitz (1780-1831) életművének legjelentősebb, a társadalomtudományokra – közöttük a hadtudományra –, az európai kultúrkör embere filozófiai és politikai gondolkodására mély, máig tartó hatást gyakorló alkotása *A háborúról (Vom Kriege)* című könyve. E mű sokat vitatott, jelentős tudományos polémákat generált része utolsó tematikai egysége, az úgynevezett nyolcadik könyv, amelyben – egyebek mellett – a háború és a politika kapcsolatát tárgyalja a szerző. Miután a nyolcadik könyv csak vázlatban maradt fenn, viszont olyan sajátos clausewitzi elemeket tartalmaz, mint például az abszolút és a valóságos háború filozófiai kategóriája, fokozott figyelmet érdemel. A szerző életművében és a Vom Kriege-ben elfoglalt helyét kiemeli, hogy Clausewitz az egész alkotást a nyolcadik könyv befejezése után, annak szellemében át akarta dolgozni, ami még inkább indokolja az irányában megmutató érdeklődést. Vagyis egy olyan textussal van dolgunk, amelynek interpretációja – figyelembe véve a Vom Kriege befejezetlen voltát – megkönnyíti az egyébként is nehezen értelmezhető kulcsmű tartalmának megértését, miközben közelebb visz Clausewitz egész életművének mélyebb feltárásához.

CLAUSEWITZ ÉS FŐ MŰVE

Clausewitz Vom Kriegéje torzóban maradt alkotás, amelyről maga a szerző írta le az irat-hagyatékában halála után meglelt, és a Vom Kriege kiadásában az *Értesítés (Nachricht)* címmel közölt feljegyzésében, hogy a mű befejezetlensége még sok félreértésre adhat alkalmat. Ebben a tekintetben Clausewitz jóslata valóra vált. A Vom Kriege keletkezése óta eltelt mintegy két évszázad kultur- és politika-, valamint hadtörténelmi folyamatait áttekintve két tény egyértelműen bizonyítja ezt. Egyfelől igazolja az, hogy a második világháború egyik híres német hadvezére, Heinz Guderian emlékiratainak abban a részében, amelyben a német vezérkari főnököket veszi számba, a Vom Kriegéről megjegyzi: kevesen olvasták,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

de oly sokan kritizálták.² Másfelől alátámasztja az is, hogy a napjainkig született, szinte áttekinthetetlen méretűvé duzzadt, Clausewitz személyével és a Vom Kriegevel foglalkozó szakirodalom ellenére sem létezik az életművel kapcsolatos, egységes tudományos állásfoglalás. Ezzel szemben – és ez ma már hadelméleti közhely – a Clausewitz-kutatóknak, történészeknek, filozófusoknak és egyéb tudományok művelőinek egymástól sokszor élesen eltérő véleményéről beszélhetünk. A Vom Kriege – még keletkezése nyelvén is – nehezen értelmezhető elméleti textusának interpretációját a német nyelvterületen kívül tovább nehezíti, hogy tartalmilag teljesen pontos, mind textológiai, mind szemantikailag, mind pedig filológiai precíz fordítása lehetetlen vállalkozás. Ez alól hazánk sem kivétel. Jóllehet a Vom Kriege-nek eddig három teljes magyar nyelvű átültetése készült el (1892-1894, 1961-1962, 2013), és ezek a felsőfokú oktatásban – főleg a tisztképzésben – jól használhatók, ám a Clausewitz-kutatások során mégsem mellőzhető a mű német szövegváltozata.³ Ahogyan egykori, nemzetközi híró hadtörténészünk és Clausewitz-kutatónk írta a Vom Kriege 1961-1962. évi fordításáról publikált recenziója végén: „...annak, aki pontosan meg akarja ismerni Clausewitz tanításait, és aki igényt tart a szellemnek arra az iskolájára, amit művének elolvasása jelent és arra a gyönyörre, amit – Engels kifejezésével – »sajátos« filozófiájának átértése okoz, annak éppoly szüksége lesz az eredeti szöveg használatára, mint e fordítás előtt...»⁴

A Vom Krieget – mint szakirodalmi alkotást – nyolc könyv és könyvenként változó számú fejezet alkotja. A legtöbb fejezetet – 30 tétel – a védelemmel foglalkozó hatodik könyvben, míg a legkevesebbet – 6 tétel – a háború elméletét tárgyaló második könyvben találjuk. A dolgozatunk témájául választott nyolcadik könyv kilenc fejezetet tartalmaz. A Vom Kriege befejezetlenségéből, egyes részeinek kidolgozatlanágából eredően – meggyőződéssünk és a szakirodalom szerint – legvitatottabb, a legtöbb félreértésre okot adó része éppen ez, vagyis a nyolcadik könyv, amely *A haditerv* címet viseli.⁵ A Clausewitz által itt alkalmazott, részletesen tárgyalt kategóriák, az abszolút és a valóságos háború, a hadszíntéri súlypontok kérdése, a politika és a háború közötti viszony feldolgozása és nem utolsósorban az ebből levezetett hadtörténelmi korszakolás, a szerző sajátos logikájú, dialektikus okfejtései, valamint az ezek igazolására saját korából vett – ma már hadtörténelminek

² Guderian, Heinz: *Erinnerungen eines Soldaten*, Kurt Vowinkel Verlag, Neckargemünd, 1960. 412. o.

³ Tanulmányunk elkészítéséhez a Vom Kriege német nyelvű kiadásai közül az 1915. évi, második, bővített – sajtó alá rendezte Paul Creuzinger, Behr Verlag, Berlin-Leipzig –, valamint az 1952. évi – szerkesztette Werner von Hahlweg, Dümmers Verlag, Bonn – tizenhatodik kiadását használtuk. A magyar nyelvű kiadásokból az 1961-1962. évi, Réczey Ferenc-féle (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest), valamint a 2013. évi Szabó Júlia-féle (Zrínyi Kiadó, Budapest) fordítására támaszkodtunk.

⁴ Perjés Géza: *Carl von Clausewitz: A háborúról I-II.* In: *Századok*. 1966. (100. évf.). 4-5. sz. 996. o.

⁵ A nyolcadik könyv címe a legtöbb német kiadásban *Vázlatok a nyolcadik könyvhöz, Haditerv (Skizzen zum achten Buch, Kriegsplan)* formában jelenik meg. A tanulmányunk elkészítése során használt két magyar fordításban eltérő módon találjuk. Az 1961-1962. évi kiadás II. kötetének 405. oldalán szereplő cím: *Vázlatok a nyolcadik könyvhöz, A haditerv*. A 2013. évi kötet 633. oldalán ugyanez *Nyolcadik könyv, A haditerv*, alakban olvasható.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

számító – példái, hogy csak a legmarkánsabb elemeket emeljük ki, nagy mértékben hozzájárultak a Vom Kriege téves értelmezéseéhez, valamint a vele kapcsolatos vitákhoz.

A nyolcadik könyv esetében arról sem feledkezhetünk el, hogy tüzetes átolvasása, többszöri elolvasása után ugyan támadhat olyan szakmai benyomásunk, hogy önálló műként is megállja helyét, de itt Clausewitz tesz egy fontos, szinte alig észrevehető utalást. Az *ellenség megsemmisítését célzó haditerv* című kilencedik fejezetben miután részletesen taglalta a hadszíntér, valamint az erők »tagolása« (csoportosítása) közötti kapcsolatot, így fogalmaz: „...*A haditerv lényegéhez tartozik tehát, hogy erre berendezkedjünk, úgy az erők szükséges nagyságát, mint azok irányítását illetően, amiről a hadjárat tervezéséről szóló fejezetben szólnunk majd bővebben...*”⁶ Vagyis a Vom Kriegét Clausewitz az utókorra maradt kéziratánál sokkal bővebben tervezhette, azonban a nyolc könyv jelenleg ismert részén kívül több nem készült el. Ahogyan már említettük – egyéni szakmai meglátásunk szerint – a nyolcadik könyv tekinthető önálló alkotásnak is, amely nyilvánvalóan az el nem készült, itt említett kilencedik könyvvel vagy csak egy fejezettel képezhetett volna bizonyára tökéletes egységet. A kilencedik könyv – vagy a tizedik fejezet – hiányában, a nyolcadik és a hetedik könyv vázlatkénti fennmaradásának tudatában *A haditerv* című résztől el kell, el lehet mondanunk: egy torzóban maradt, nagy hatású hadelméleti alapmű töredékes, de fontos eleme.

E vázlatos hadelméleti mű részletesebb interpretációjához érdemes felhívunk néhány – Clausewitz személyével és a Vom Kriegével kapcsolatos – általunk fontosnak vélt adatra a figyelmet. A sort azzal kell kezdenünk, hogy hazánkban – a magyar tudomány- és kultúrtörténeti folyamatokból eredően – széleskörű Clausewitz-kutatások nem folytak és ma sem folynak. Ez alól egyetlen kivételt kell kiemelnünk, egykori nemzetközi híró hadtörténészünket, *Perjés Gézá*t (1917-2003), akinek életművében a Clausewitz-kutatások fontos szerepet tölthettek be. Tudomásunk szerint az ő munkásságnak feldolgozásával és értékelésével még adós a magyar hadtudomány és történetírás. Az azonban már így is elmondható, hogy *Perjés* életének utolsó időszakában volt egy Clausewitz-ciklusa, amikor a már korábban is a témában publikált tanulmányait követően két jelentős kötettel lépett a magyar szellemi élet elé.⁷ A Vom Kriege 1961-1962. évi magyar nyelvű kiadásáról írott terjedelmes bírálatában – a fordítási hibák és buktatók megjelölésén túl – felhívta az alap kutatások sorába tartozó Clausewitz-vizsgálatok fontosságára a figyelmet.⁸ Dolgozatunk szempontjából ennél fontosabb lehet, hogy a hazai Clausewitz-kutatásokat jóformán egymaga végző

⁶ Clausewitz, Carl von (2013): *A háborúról*, 691. o.

⁷ A magyarországi Clausewitz-kutatásokat megalapozó két kötet adatai: *Perjés Géza: Clausewitz, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.*, valamint *Uő.: Clausewitz és a háború praxeológiája, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.* A két szintézist megalapozó tanulmányok közül feltétlenül kiemelendők tartjuk az alábbi három dolgot: *A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita I-II.* In: *Századok.* 1961. (95. évf.). 4-5. sz. 507-535. o., 1962. (96. évf.). 1-2. sz. 25-45. o., *Uő.: Clausewitz magyar fordítása.* In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 1966. (13. új évf.). 1. sz. 104-132. o., *Uő.: A matematikai praxeológia kezdetei és Clausewitz.* In: *Statisztikai Szemle.* 1983. (61. évf.). 3. sz. 294-308. o.

⁸ *Perjés Géza. Clausewitz magyar fordítása 104-105. és 132. o*

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

Perjés mindkét könyvében foglalkozik a nyolcadik könyvvel, legfőképp az abban szereplő abszolút háború filozófiai kategóriájával. Miként erről még lesz szó, Perjés Géza az abszolút háború feltételezett, Clausewitz általi eliminálására a Vom Kriege első könyvéből, egész sajátos gondolati eszmerendszert épített fel. A jelen dolgozatban nem lehet feladatunk Perjés Géza életművének értékelése, de arra feltétlenül rá kell mutatnunk: a fenti elimináción alapuló *Clausewitz és a háború praxeológiája* című műve jóval túlmutat a hadtörténetírás keretein s valójában a magyar hadelmélet egyik igen jelentős alkotásával van dolgunk.

A másik adat, amelyre a nyolcadik könyv interpretációja kapcsán rá kell mutatnunk, az a Clausewitz-féle életmű mára már általánossá vált félreértelmezéséből, pontosabban nem ismeretéből ered. Nem pusztán magyar, hanem egyetemes kultúr- és tudománytörténeti jelenségről van szó. A Vom Kriege keletkezése óta eltelt kétszáz évben megfigyelhető, hogy ez az alapvetően hadtudományi és hadelméleti mű miként alakult át az európai kultúrkörben katonai szakkönyvből politológiai és politikai filozófiai útmutatóvá. Már az első világháborút megelőzően is kimutatható, hogy a nem katonák számára Clausewitznek egyetlen tézise lett fontos, amit azután szinte mantrázva szokás ismételtetni: a háború a politika folytatása. Ráadásul ezt oly módon teszik, hogy e mondatot a háború Clausewitz által alkotott fogalmaként használják. Hiszen így még – átvitt értelemben – mutogatni is lehet: íme a legnagyobb katonai filozófus is a politika primátusát hirdeti a háborúval szemben. Azon a szakmai hibán túl, hogy a háború clausewitzi fogalma valójában az erőszak alkalmazása, hogy (politikai) akaratunkat az ellenfélre kényszerítsük,⁹ a gyakorta ismételt közhely eltakarja, hogy a Vom Kriege nem pusztán a háború és a politika kapcsolatával foglalkozik, hanem egyben olyan hadelméleti alkotás is, amely a hadművészet terén is újat nyújt. A Vom Kriege elsősorban hadtudományi alkotás, amely nem egy helyen katonai, hadművészeti jelenségeket összegez, és ennek a rendszerezésnek csak az egyik alapja a háború és a politika kapcsolata.

Ez az a pont, ahol szólnunk kell Clausewitz gondolkodásmódjáról és magáról a Vom Kriege tárgyáról is. Elsősorban az utóbbi kérdéséről kell a nyolcadik könyvvel kapcsolatban is elmondanunk, hogy Clausewitz elméleti munkát alkotott, ahogyan szerzői előszavában írja: „...A tudományos forma abban a törekvésben van, hogy felkutatassuk a háborús jelenségek lényegét, és megmutassuk kapcsolatukat az őket alkotó elemek természetével. Sosem tértünk ki a filozófiai következtetés elől, amikor azonban fonala túlságosan elvékonyodott, a szerző előnyösebbnek vélte elszakítani, majd ismét a tapasztalat megfelelő jelenségeihez kötni...”¹⁰ Néhány sorral lejjebb pedig az alábbi textust olvashatjuk: „...Vizsgálódás és megfigyelés, filozófia és tapasztalat – sohasem vethetik meg és zárhatják ki egymást; kölcsönösen jótállnak egymásért. Éppen ezért e könyv tételei belső szük-

⁹ Clausewitz, Carl von (2013): A háborúról, 39. old., Nagy Miklós Mihály: A katonai erőszak elmélete és a XX. század. In: Múltunk. 2004. (49. évf.). 4. sz. 147-150. o.

¹⁰ Clausewitz, Carl von (2013): 35. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

ségszerűségük szűk boltozatával a tapasztalatra, illetve magára a háború fogalmára – mint külső pontra – támaszkodnak, pillérekben tehát nincs hiány...¹¹ Vagyis Clausewitz a Vom Kriegt egy a hadügy háborús praxisán alapuló elméleti összefoglalónak készítette, jöllehet a felesége, Marie von Brühl által a műhöz írott előszavában közöl egy dátumozás nélküli Clausewitz-feljegyzést, amely szerint a porosz katonai gondolkodó eredetileg csak a hadászati elméleti szentenciáit összefoglaló művet akart írni, és a munka folyamán bővült a felhalmozott ismeret teljes hadelméleti alkotássá.¹² S mi lett ennek az utóélete? Leginkább az, hogy a katonák, akik egy szinte szélsőségesen gyakorlatias szakma képviselői, valamilyen szabályzatszerű, konkrét helyzetekre érvényes ismereteket vártak és várnak a Vom Kriegtől, ám ehelyett egy – a valós háború jelenségeit kutató – elméleti szöveget kapnak. Mert azt el kell ismernünk, hogy a Vom Kriege – és ez fokozottan érvényes a nyolcadik könyvre is – egyes, egyébként briliáns okfejtéseivel, Clausewitz szinte fölényes logikai eszmeftuttatásaival riasztja a praxis mindennapjaiba beleszürkült technokratákat. Ám a Vom Kriegtnek vannak olyan szövegrészei is, amelyek a hadművészet felsőbb szintjein – a hadműveleti és a hadászati szinten – a gyakorlatban is jól alkalmazható jelenségeket és eljárásokat közvetítenek. Ráadásul, és ez részben a Vom Kriege befejezetlenségéből ered, Clausewitz nem mindenhol tudott átlépni saját kora hadtudományi szakirodalmának szintjén, és így a nagy mű textusába belekerültek közhelyes, nem sokat mondó szövegrészek is. A példa kedvéért idézünk egy ilyent a nyolcadik könyv kilencedik fejezetéből: „...Természetesen sokkal kellemesebb egy kis hadsereggel jómódú tartományon keresztülvonulni, mint egy naggyal szegény országban. Megfelelő rendszabályokkal és nélkülözéshez szokott hadsereggel azonban ez utóbbit sem lehetetlen végrehajtani, tehát az előbbinek sem lehetne soha olyan nagy hatása szándékainkra, hogy nagy veszélynek tegyük ki magunkat...¹³

Tudományos célkitűzése szerint Clausewitz Montesquieu-t vette módszertani alapul.¹⁴ Ma még túl keveset tudunk a Vom Kriege keletkezéstörténetéről,¹⁵ de annyit már ma ismer a tudománytörténet, hogy abban, valamint az egész mű szellemiségében fontos szerepet

¹¹ Uo.

¹² Clausewitz, Carl von (2013): 27. o.

¹³ Clausewitz, Carl von (2013): 689. o.

¹⁴ A Vom Kriegtéhez írt Marie von Brühl-féle előszóban közölt datálatlan feljegyzése szerint. „...Mindeközben homályosan szemem előtt lebegett az a mód, ahogy Montesquieu saját tárgyát ismertette...” Clausewitz, Carl von (2013): 27. o. Feltételezésünk szerint itt Clausewitz Montesquieunek A törvények szelleméről című művére utal.

¹⁵ A Vom Kriege keletkezéstörténetéről a Marie von Brühl-féle előszó adatain kívül lásd még: Rosinski, Herbert: Die Entwicklung von Clausewitz' Werk „Vom Kriege” im Lichte seiner „Vorreden” und „Nachrichten”. In: Historische Zeitschrift 1935. (151. Band). 2. sz. 278-293. o., Kessel, Eberhard: Zur Entstehungsgeschichte von Clausewitz' Werk Vom Kriege. In: Historische Zeitschrift. 1935. (152. Band). 1. sz. 97-100. o., Uó: Zur Genesis der modernen Kriegslehre, Die Entstehungsgeschichte von Clausewitz' Buch „Vom Kriege”. In: Uó: Militärgeschichte und Kriegstheorie in neuerer Zeit, Ausgewählte Aufsätze, Duncker Humblot, Berlin, 1987. 122-147. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

játszhat Clausewitznek a filozófiához való viszonya, eleve filozófiai ismeretei.¹⁶ A nyolcadik könyv jelen formájában ismert szövegének interpretációjában mindkettő fontos tényező. Az ontogenezis tekintetében azért, mert a miként már említettük, Clausewitz az Értesítésben a nyolcadik könyvről azt közli, hogy ennek alapján akarja majd átdolgozni a Vom Kriege előző részeit. A filozófiához fűződő kapcsolata pedig azért lesz fontos, mert a nyolcadik könyvben – személyes szakmai véleményünk szerint – sokkal mélyebb filozófusi logika rejlik, mint ahogyan azt az eddigi kutatások feltárták. Clausewitznek a filozófiához és kora filozófusaihoz – *Kanthoz*, *Kiesewetterhez*, valamint *Hegelhez* – kötődő szellemi és személyes kapcsolatának teljes feltárása még a jövő feladata. Ma annyi látható, hogy a nyolcadik könyv szövege – még így vázlat formájában is – jóval túlmutat azon, az egyébként *Werner von Hahlweg* által bizonyított tudománytörténeti tényen, hogy Clausewitz filozófiai műveltségét és alapismereteit elsősorban a Kant-epigon Kiesewettertől szerezte és egyértelműen az ő hatása alatt állt.¹⁷

A Vom Kriege és annak nyolcadik könyve – ezt hangsúlyoznunk kell – a háború társadalmi jelenségével foglalkozik, és Clausewitz utalást sem tesz arra, hogy a hadügy egészét vizsgálná. Sajátos vonása, hogy miközben katonai példái rendre saját kora – a francia forradalom és Napóleon uralmának évtizedei – háborúiról szólnak, aközben éppen a hadügy egésze módosul, és majd ez változtatja meg a háborúk jellegét is. Mind a Vom Kriegének, mind nyolcadik könyvének egyik érdekessége, hogy Clausewitz felismeri a hadügy társadalmi struktúrájának nagymérvű átalakulását – a háború intenzitása növekedésének összekapcsolása a „népi erő” bevonásával a fegyveres konfliktusokba erre utal –, de következetesen csak a háborúról beszél. A Vom Kriegét olvasva mintha számára az egész hadügy – így a hadseregek szervezete is – csak a fegyveres erők háborús alkalmazásában öltene testet. Ez pedig már abból a szempontból is érdekes – mondhatnánk a torzóban maradt clausewitz-i életmű egyik ellentmondása –, hogy ugyan maga is részese Poroszország katonai reformjának, és a *Gerhard von Scharnhorst* tábornokról – Clausewitz mentoráról és egyik tanítómesteréről – írott tanulmányában őt éppen e népi erő bekapcsolójaként méltatja a honvédelemben,¹⁸ ám mégis kevés figyelmet szentel a Vom Kriegében magának a társadalmi struktúrának. Mi abban véljük megelni az ellentmondás feloldását,

¹⁶ Clausewitz és a filozófia viszonyáról – elsősorban Kant és Hegel életművével kapcsolatban – lásd: *Hahlweg, Werner: Militärwesen und Philosophie, Zur Genesis der methodischen Grundlagen des Werkes „Vom Kriege” des Generals von Clausewitz.* In: *Österreichische Militärische Zeitschrift.* 1976. (évf. nélkül). 5. sz. 395-397. o., *Uő: Philosophie und Theorie bei Clausewitz.* In: *Maizière de, Ulrich (szerk.): Freiheit ohne Krieg? Beiträge zur Strategie-Diskussion der Gegenwart im Spiegel der Theorie von Carl von Clausewitz,* Dümmers Verlag, Bonn, 1980. 325-332. o., valamint *Rothe, Barbara-Türpe, André: Das Wesen des Krieges bei Hegel und Clausewitz.* In: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie.* 1977. (25. évf.). 11. sz. 1331-1343. o.

¹⁷ *Hahlweg, Werner von (1980): Philosophie und... 326-331. o., Perjés Géza (1988): Clausewitz és a háború praxeológiája 18-23. o.*

¹⁸ *Clausewitz, Carl von: Über das Leben und den Charakter von Scharnhorst.* In: *Schmidt, Dorothea-Förster, Gerhard (szerk.): Carl von Clausewitz, Ausgewählte Schriften,* Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1980. 355-366. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

hogy Clausewitz – miként már említettük – eredetileg egy jóval rövidebb hadászati művet szándékozott írni, és a kézirat a munka folyamán maga bővült viszonylag terjedelmes hadelméleti alkotássá. Azt ugyanis nehezen tudjuk elképzelni, hogy Clausewitz, aki rövid életében a porosz állam legfelső katonai vezetői rétegébe jutott, részese volt a hadügyi reformnak, az uralkodói ház egyik katonai nevelője és adjutánsa, majd a berlini Általános Hadiiskola (a későbbi Hadiakadémia) igazgatója volt, egyébként a társadalmi kérdések iránt nyitott katonai szakember,¹⁹ éppen ő ne vette volna észre a német társadalomban is lezajlott folyamatokat.

Clausewitz az európai kultúrkör nagy átalakulásának évtizedeiben élt. Születését követően nem egész egy évtizeddel kitört a nagy francia forradalom, 1815-ben – Napóleon bukásának évében – már 35 évesen magas rendfokozatú katona, és 1821-ben (Napóleon halálának évében) már tábornokként került a nagyvezérkarhoz. Fiatalon halt meg 1831-ben, ötvenegy éves korában.²⁰ Amennyiben végzünk egy gyors számvetést, akkor azt látjuk, hogy Clausewitz nagyon rövid, fél évszázadot felölelő életéből mintegy felére (26 évre 1789-1815 között) a francia forradalmi és a napóleoni háborúk vetettek árnyékot. Az övé egy háborús nemzedék, amelynek tudatát, történelemszemléletét alapvetően meghatározták az Európában szinte állandósult hadiállapotok. E tényezőket együttesen figyelembe kell vennünk a nyolcadik könyv olvasásakor, de legfőképpen akkor, amikor arról kell véleményt alkotnunk, hogy itt Clausewitz a háború társadalmi jelenségét a *priori* vagy a *posteriori* megközelítéssel vizsgálja-e.

AZ ABSZOLÚT HÁBORÚTÓL A METHODIZMUSIG

Carl von Clausewitznek a háborúhoz való viszonyulását alapvetően két tényező határozta meg. Egyfelől, hogy túlságosan fiatalon, gyerekként – tizenkét évesen – kerül be a porosz hadseregbe tisztjelöltnek, és egy évvel később már aktív részese Mainz ostromának.²¹ A másik faktor a porosz hadsereg katasztrofális veresége Jena-Auerstädtnél, az ebből eredő őt személyesen ért és az egész német társadalmat megérintő kudarcélmény, 1806-ban. Ekkor mindössze huszonhat éves fiatal tiszt, de már közel másfél évtizede a fegyveres erők kötelékében szolgál. Egyet kell értenünk a már említett Clausewitz-kutatónk, Perjés Géza szakmai véleményével, aki maga is háborút járt tisztként nagy jelentőséget tulajdonított a katonaélet szellem- és lélekformáló világának. „...Nagy és veszélyes próbatétel volt a

¹⁹ Az igen terjedelmes, Clausewitzre vonatkozó szakirodalomból az életrajzi adatok tekintetében az alábbi művekre támaszkodtunk: Schramm, Wilhelm von: Clausewitz, Leben und Werk, Bechtle Verlag, Esslingen, 1981. 105-489. o., Aron, Raymond: Clausewitz, Den Krieg denken, Propyläen, Frankfurt am Main-Wien, 1980. 35-74. o., Schössler, Dietmar: Carl von Clausewitz. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1991. 7-78. o. Az életmű későbbi hatásának tekintetében még ma is mérvadó: Hahlweg, Werner: Das Clausewitzbild einst und jetzt. In: Clausewitz, Carl von: Vom Kriege, Dümmlers Verlag, Bonn, 1952. 1-70. o.

²⁰ Schössler, Dietmar: id. m. 142-144. o.

²¹ Perjés Géza (1983): Clausewitz 13. o., Schössler, Dietmar: id. m. 142. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

gyermek Clausewitz számára a háború, fizikailag és lelkileg egyaránt. Kiállta azonban a próbát, és ekkori élményei alapján vált a szakmáját nemes hivatásnak tekintő katonává, és ekkor szerzett benyomásai indították el benne azt az utólagos lelki feldolgozási folyamatot, amelynek eredményei a *Vom Kriegeben kristályosodtak ki...*²² Nem tudjuk pontosan Clausewitz ifjúkori szocializációjának folyamatát, de a serdülőként, félig gyermekként átélt kaszárnyai drill, a hadszíntéri – olykor brutális – élmények, a háborús stressz lelket és pszichét romboló hatása őt nem roppantotta össze, viszont olyan élményekhez és tapasztalatokhoz juttatta, amelyek formálták a *Vom Kriege* ránk maradt szövegét, és bizonyára a benne alkalmazott nyelvezetet is. Magunk azt a véleményt valljuk, hogy a nyolcadik könyvben szereplő *abszolút háború* terminus technicus a amelyet az elmúlt két évszázadban oly sokat vitattak, e mű frazeológiájának szerves része.

Az abszolút háború megítélése a *Vom Kriege* szövegével foglalkozó szakemberek körében – bátran mondhatjuk – egészen végletes. Míg hazánkban *Perjés Géza* a *Vom Kriege* végleges változatába nem illeszkedő elemnek tartotta, addig *Raymond Aron* egy olyan ideáltípusnak tekintette, amelyhez közelítenünk kellene.²³ *Perjés Géza* felfogását a kérdésről egyértelműen tükrözik második Clausewitz-kötetének e jelenségről szóló sorai: „...*Miután Clausewitz az abszolút háború fogalmát csak művének előbb tárgyalt 1. fejezetében küszöböli ki, természetes, hogy annak átdolgozatlan részeiben gyakran előfordul. Ahhoz, hogy teljesen meggyőződünk a fogalom diszfunkcionális – szinte az egész hatalmas szellemi építményt felrobbanással fenyegető – voltáról, meg kell vizsgálnunk a kérdéses szövegrészeket...*”²⁴ *Raymond Aron* – francia szociológus és filozófus, gondolkodó – ezzel ellentétben a nyolcadik könyv legfontosabb tézisének vélt abszolút háború kategóriáját a *Vom Kriege* vezérgondolatának tartja. Távol áll tőlünk, hogy e mélytartalmú szellemi vitában igazságot próbáljunk tenni – hiszen önmagában már az abszolút háború és a valószínű háború közötti polaritás bemutatása is terjedelmes munkát igényelne – , így csak saját szakmai véleményünket mondhatjuk el.

Clausewitz az abszolút háború jelenségének a nyolcadik könyv második fejezetét szentelte. Ennek címe *Az abszolút és a valódi háború*, és terjedelme a 2013. évi fordításban mindössze szűk három oldal.²⁵ A mi értelmezésünkben e textus tartalma abban merül ki, hogy létezik a háborúnak egy elméleti kategóriája, amelyben az erőszak a végletekre tör és ezzel ellentétben a gyakorlati életben ott van a valódi háború, a maga körülményeivel, amelyek nem engedik, hogy a valódi elérje az abszolút háború állapotát. Ugyanakkor – s ezt hangsúlyoznunk kell – Clausewitz meggyőződése volt, hogy az ő korában a háború már elérte abszolút alakját. Erről így ír: „...*Ez az egyik vagy másik, esetleg mindkét félnél egyaránt fellelhető következtelenség okozza, hogy a háború – eredeti fogalmától eltérve – valami egészen mássá, felemás, belső összefüggéseket nélkülöző dologgá válik.*”

²² *Perjés Géza* (1988): Clausewitz és a háború... 25-26. o.

²³ *Perjés Géza* (1988): Clausewitz és a háború... 50-68. o., *Aron, Raymond* (1980): id. m. 108-111. o.

²⁴ *Perjés Géza* (1988): Clausewitz és a háború... 55. o.

²⁵ Clausewitz, Carl von (2013): id. m. 638-640. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

A háború csaknem mindenhol ilyen. Ha éppen napjainkban nem láttunk volna valódi háborút a maga teljességében, kételkedhetnénk abban, hogy abszolút jellegéről alkotott elképzelésünknek van valóságalapja. A francia forradalmat követő rövid bevezetés után a kíméletlen Bonaparte nagyon hamar ilyenné tette. Az ő vezetése alatt a háború az ellenfél leveréséig nem szünetelt, és a visszacsapások is szinte ugyanúgy, szünet nélkül következtek. Vajon nem természetes és szükséges-e, hogy ez a jelenség a háború eredeti fogalmához, valamint szigorú következtetéseinkhez vezet vissza bennünket?...²⁶ Majd a kérdésre maga ad választ; ugyan a napi gyakorlat azt mutatja, hogy még Napóleon hadvezetését is mérsékelte, de ennek ellenére az elméletnek „...kötelessége első helyre állítania a háború abszolút formáját és azt általános irányadónak tekinteni...²⁷

Az történelmi tény, hogy a francia forradalmi háborúk és Napóleon hadjáratai alatt jelentősen változott – főleg a 18. századhoz képest – a háborúk jellege, s ebből akár eredeztethető a háború felfogásának módosulása is, ami a filozófia kultúrtörténetében is kimutatható.²⁸ Clausewitz esetében tulajdonképpen annak vagyunk tanúi, hogy a Vom Kriege megalkotásával egyben új irányt mutatott a hadelméletnek és a katonák gondolkodásának. Ennek az újszerű – jöllehet a fő mű befejezetlenségéből eredően nem ellentmondás mentes – gondolati rendszernek fő eleme az abszolút háború, valamint az ellentétekben való – erősen leegyszerűsítve – dialektikus gondolkodás. Amint láttuk, Clausewitz felfogására erősen hatottak személyes élményei. Ugyanígy hathatott rá korának gondolkodásmódja, filozófiai rendszere is: *Hegel* munkásságáról van szó. Az abszolút háborúról szóló fenti idézet arra utal, hogy e német filozófus is hatással lehetett rá. A már említett, a Clausewitz-féle életműről eddig a legjelentősebb monográfiát publikáló *Raymond Aront* is foglalkoztatja ez a kérdés. A Clausewitzről írott kötetében – a szakirodalmi kutatások eredményeire hivatkozva – arra az eredményre jutott, hogy míg a porosz katonai gondolkodó, valamint Kant és Kiesewetter között szoros kapcsolat mutatható ki, addig a Hegelhez fűződő viszonyról ez nem mondható el. Sőt annyira nem – mondja Raymond Aron –, hogy Hegel neve sem a Vom Kriegeben, sem az azzal kapcsolatos eddig publikált dokumentumokban nem fordul elő, miközben elterjedt az a nézet, hogy Clausewitz hegelianus volt.²⁹ E teóriának – Aron szerint – kétségtelenül alapjául szolgálhat, hogy azokban az években, amikor Clausewitz a Hadiiskolát igazgatta Berlinben, akkor Hegel ugyanitt az egyetemen tanított. Így akár személyesen is ismerhették egymást. Ugyanakkor Clausewitz hegelianizmusa

²⁶ Clausewitz, Carl von (2013): id. m. 639. o.

²⁷ Clausewitz, Carl von (2013): id. m. 640. o.

²⁸ A háború képe és a francia forradalmi, valamint a napóleoni háborúk jellegéről lásd: Kessel, Eberhard: Die Wandlung der Kriegskunst im Zeitalter der Franzörischen Revolution. In: Historische Zeitschrift. 1933. (148. Band). 2. sz. 248-276. o., Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst IV., Nikol Verlag, Hamburg, 2000. 503-600. o. A háború értelmezésének és a katonai gondolkodásnak változását illetően jó áttekintést nyújt: Hahlweg, Werner: Krieg – Kriegskunst – Kriegstheorie. In: Gersdorff, Ursula von (szerk.): Geschichte und Militärgeschichte, Wege der Forschung, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1974. 318-323. o.

²⁹ Aron, Raymond: id. m. 322-323. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

mellett szól az is, hogy gondolkodási módját és módszerét dialektikusnak tartják. Ezt Aron szerint csak a Vom Kriege mélyelemzésével lehetne eldönteni, és – amennyiben helyesen értelmezzük mondanivalóját, akkor – a mű főbb tézisei alapján Aron arra az eredményre jut: Clausewitz nem hegelianus, hanem sokkal inkább kantianus volt. Fogalmazása, látásmódja, egész eszmerendszere Kant hatását tükrözi, amely miként már említettük, Kiesewetter közvetítésével szivároghatott be a Vom Kriege soraiba.³⁰ Filozófia- és tudománytörténeti kutatásokkal nyilván megoldható e kérdés, számunkra azonban sokkal fontosabb annak tisztázása, hogy az abszolút és a valóságos háború ellentétes fogalmainak felvetésekor, Clausewitz milyen módszert használt.

A fenti kérdés megfogalmazásával tulajdonképpen nemcsak a nyolcadik könyv, hanem az egész Vom Kriege metodológiai problémájához jutunk. Amennyiben alaposan végigolvassuk a Vom Kriegét, előbb-utóbb feltűnhet, hogy Clausewitz nagyon sok helyen él azzal a logikai fogással, előbb leírja vagy csak utal arra, hogy az adott jelenség logikailag milyen vagy milyennek kellene lennie, majd – jobb kifejezés híján – ebből az *absztraktumból* származtatva a valós jelenségről beszél. Ez az absztraktum legtöbbször az abszolút háború vagy valamelyik attribútuma – gyakorta az ellenség teljes leverése –, jöllehet az abszolút háború terminus technicusával feltűnően keveset él. A paritás felnagyításával – véleményünk szerint – Clausewitz eléri, hogy a jelenség *a priori* formájától eljusson az *a posteriori* alakig. Vagyis számára a fő kérdés mindig a valós háború és annak jelenségei, de oly módon, hogy azt, azokat mindig valamilyen absztraktumból vezeti le. A Vom Kriege már csak ettől az eljárástól is kiválik kora egyéb hadtudományi művei közül.

Az *a priori*, vagy *a posteriori* kérdése még egy nagyon érdekes problémát vet fel: a Vom Kriege első és nyolcadik könyve közötti kapcsolatot. E két könyv mintegy keretet ad a Vom Kriegének, és Clausewitz a nyolcadik könyvben több gondolatot is megismétel az első könyvből. Ennek magyarázatát a mű keletkezéstörténetében lelhetjük meg. Herbert Rosinski alaptanulmányából ismert, hogy Clausewitz már 1816-ban dolgozott a Vom Kriegén³¹ – vagy annak elődjén –, és ez az adat egybe esik a feleségének előszavában írottal is. 1816-1817-ben Clausewitz Gneisenau környezetéhez tartozik, Koblenzben és csak 1818-tól állítják a Hadiiskola élére. Az ebben a beosztásban töltött évei, 1829-1830-ig, a Vom Kriege általunk ismert szövege keletkezésének időszaka. Szintén feleségétől tudjuk, amikor Clausewitzet 1830-ban új szolgálati beosztása Breslauba veti, kéziratait gondosan összerendezte, tematikai rendbe csomagolta és gondosan lepecsételte. Az, hogy újból a tudományos munkával tudjon foglalkozni, és ez szándékában is állt, csak 1831 novemberében vált lehetővé, de ugyanezen hónap 16-án már el is hunyt. Az 1830-ban lezárt iratait csak ekkor bontották fel, és ekkor találták meg a már említett *Értesítést* is; dátuma 1827. július 10. Ebben a nyolcadik könyvről azt írja; nyers változatban van készen, de a Vom Kriege átdolgozását ezzel kezdi. Ennek okát is megadja: „...*Most, hogy a nyol-*

³⁰ Aron, Raymond: id. m. 323-331. o.

³¹ Rosinski, Herbert: id. m. 278. o., Clausewitz, Carl von (2013): id. m. 27. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

cadik könyv átdolgozásánál tisztáztam gondolataimat, és a háború nagy irányvonalait kel-
lőképpen rögzítettem, könnyebb lesz ezt a szellemet az első hat könyvre is átültetni, és
hagyni, hogy az említett irányvonalak mindenütt kirajzolódjanak. Tehát csakis a nyolcadik
könyv elkészítése után fogok bele az első hat könyv átdolgozásába...³² Az Értesítéssel
együtt meglelt, majd azzal együtt közölt feljegyzése, amelynek keletkezési éve 1830 lehet,
némileg ellentmond a fenti elképzelésének, amennyiben itt azt írja: „...egyedül az első
könyv első fejezetét tekintem befejezettnek...³³ Az összes többi szövegrészt egy későbbi
hadelméleti műhöz felhasználható „...töredékek gyűjteményének...” tartja azzal a kitételrel,
a fejezetekben uralkodó irányvonal szerinte helyes. S ami még lényeges, nem ejt szót az
abszolút háborúról. Az első könyv pedig a háború fogalmának meghatározásán túl a hábo-
rús erőszakról szól. Vagyis mindezt egybevetve 1827 és 1830 között kellett valaminek
történnie, hiszen az eredeti tervéhez képest nem dolgozta ki teljesen a nyolcadik könyvet,
hanem valószínűleg csak az első könyv első fejezetének átdolgozásával végzett: feltéte-
lezve, hogy az nem a halálakor megtalált szöveggel készült el már első alkalommal is.
Perjés Géza ezt az érdekes jelenséget azzal magyarázta, hogy Clausewitz a Vom Kriegét
1827-ig a tapasztalat mellett a háború filozófiai fogalmából levezetve írta, és 1827-1830
között „...rádöbben, hogy hamis vágányra tévedt. Rájött, hogy az abszolút háború filozófiai
fogalmával nem lehet mit kezdeni, mert csak valóságos háború van, a maga két megjele-
nési formájában...³⁴ Jóllehet az első könyv textusának vizsgálatával Perjés igyekszik
bizonyítani, hogy Clausewitz az első könyv első fejezetének végén a Vom Kriege egész
rendszeréből eliminálja az abszolút háborút és a háborúval csak a posteriori foglalkozik,
magunk azon a véleményen vagyunk, az abszolútumok felhasználásával egyáltalán nem
eliminálja azt. Hanem éppen ellenkezőleg, különböző kifejezéseket alkalmaz helyette, ilyen
például az első könyv első fejezetében: a végletekig történő erő kifejtés, a háború abszolút
fogalma, a fizikai erőszak maga teljességében való alkalmazása, végletekig fokozódó erő-
szak, eszmei háború. S az abszolút háború kizárása ellen szól a már említett Clausewitz-
féle mondat is, feltehetően 1830-ból: „...a fejezetekben uralkodó főbb irányvonalakat tar-
tom helyesnek...³⁵

A nyolcadik könyv markáns, sok vitát indító fejezete a *Harmadik fejezet/B A háborús cél és erőfeszítés nagyságáról* címet viseli. Ennek tartalma két részre osztható. Clausewitz egyfelől – bizonyos mértékig megismételve az első könyvben elmondottakat – visszatér a politika és a háború viszonyához és azt fejtegeti, hogy a politikai cél nagysága meghatározza a háborúk intenzitását és az alkalmazott erőszak mértékét. Másfelől pedig – a politika vezérelte háború eszméjére alapozva – rövid áttekintést nyújt a hadtörténelemről: „...amelynek nem az volt a célja, hogy az egyes korszakhoz futólag hozzárendeljük a hadviselés néhány alapelvét, csupán azt akartuk bemutatni, hogy minden korszaknak megvol-

³² Clausewitz, Carl von (2013): id. m. 32. o.

³³ Clausewitz, Carl von (2013): 33. o.

³⁴ Perjés Géza: Clausewitz. 261. o.

³⁵ Clausewitz, Carl von (2013): 33. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

*tak a maga sajátos háborúi, sajátos korlátozó feltételei és elfogultsága. Mindegyik megtartja tehát saját hadelméletét, még akkor is, ha előbb vagy utóbb mindenütt az volna a szándék, hogy az elméletet az általános filozófiai elvek szerint dolgozzák át. A korszakok eseményeit tehát sajátosságaik tükrében kell megítélni, mert csak az képes megérteni és értékelni azok hadvezéreit, aki minden kis körülmény aggályos stúdiuma nélkül és minden nagy összefüggés helyes felmérésével képzele bele magát az adott korba...*³⁶

Amit Clausewitz a nyolcaik könyvben és ebben a fejezetben mond, az – megítélésünk szerint – igen egyszerű hadtörténelmi közhely: a társadalmi struktúrák fejlettsége meghatározza a mindenkori hadviselés jellegét, e viszonytalán eo ipso korszakolható lehet az egész hadtörténelem. Hangsúlyozzuk, és reményeink szerint a fenti idézet is bizonyítja, hogy Clausewitz nem pusztán öncélúan korszakol – bár periodizálásán átút a valódi filozófiai és társadalomtudományi műveltségének töredékessége –, hanem nagyon tudatosan vezeti végig a politikai célok nagysága és a háborúk intenzitása közötti kapcsolatot váltakozását. Az itteni eszmeifuttatásának azonban nem csak elméleti alapja van, hanem Clausewitz két tapasztalata is szerepet játszik bennük. Az egyik személyes élménye a háborúk jellegének megváltozása, a másik pedig, hogy úgy vélte, a napóleoni hadjáratokkal egyben megvalósult az abszolút háború is. Gondolatmenetét, amely a priori igazolható, valamint az Értesítésben és a Vom Kriegerben több alkalommal is előforduló kategorizálása, amely szerint a valóságos háborúnak két változata van, a megsemmisítő és a korlátozott célú (kifárasztó), kortársai és a következő generációk félreértették. Ez legtöbbször a 17-18. századi hadviselésben uralkodó túlzott manőverező jelleg megítélésében öltött testet: általánossá vált a hadművészet metodista voltáról beszélni. Így a hadtörténetírás tévutakra jutott. S ezt hajlamosak vagyunk Clausewitz hibájául felróni. Azt el kell ismernünk, hogy a Vom Kriege nem tökéletes mű, már csak vázlatossága miatt sem lehet az. Ám az, amit a szerző a metodizmus – mint hadviselési mód – értelmezéséről ír, helytálló. Valószínűleg Perjés Gézának lehetett igaza abban, hogy nem tudható ki és hol alkalmazta először pejoratív értelemben a metodizmus terminus technicusát, de az nem Clausewitz volt: „...*Mégis a fogalom pejoratív alkalmazására ő adott indítást...*”³⁷ A mai értelemben vett modern hadtörténetírás a 19. században születik meg és bontakozik ki, szakemberei legtöbbször hivatásos katonák, akik a clausewitz-i – feltétlenül nagy figyelemmel és körültekintéssel kezelendő – szöveget direkt módon értelmezheték. A tévedéseket a századfordulón a német hadtörténész, *Hans Delbrück* igyekezett korrigálni. Munkamódszere igen egyszerű volt: hatalmas történelmi ismeretei mellett ő valóban végigolvashatta, az Értesítéstől kezdve a nyolcadik könyv utolsó soráig a Vom Kriegerét, sőt tudatosan igyekezett azt meg is érteni.³⁸ Nagy összefoglaló hadművészet-történetének az újkorral foglalkozó kötetében külön fejezetet szen-

³⁶ Clausewitz, Carl von (2013): 654. o.

³⁷ Perjés Géza: A „metodizmus” és a ... II. 26. o.

³⁸ Perjés Géza: Clausewitz. 438-448. old., Nowosadtko, Jutta: Krieg, Gewalt und Ordnung, Einführung in die Militärgeschichte. – Edition Diskord, Tübingen, 2002. 75-90. o.

telt a metodizmus-vitának, és ebben Clausewitz gondolatmenetét követte.³⁹ Értendő ez alatt, hogy Clausewitz ugyan többször is beszél a korlátozott célú hadviselésről, mint a valóságos háború egyik fajtájáról, de ez egyáltalán nem egy erőtlén, enervált, tétova hadviselés. Nála a korlátozott cél sem ok nélküli, pusztán a célja szűkebb, mint a megsemmisítő célú háborúé. Delbrück tulajdonképpen ezt a gondolatot ismerte fel, és ezzel helyezte egyben Clausewitz értékelését is a kellő helyére.

A stratégia-vita azonban jóval túlnyúlik a hadtörténelmi szakma keretein. Egyben irányt mutat abban is, miként viszonyuljunk a Clausewitz-kérdéskörhöz és főleg a Vom Kriegehez. Leginkább nagy szorgalommal, a tudomány iránti alázattal és megbecsüléssel. Mert a Vom Krieget olvasni, megérteni, lehet, hogy fárasztó dolog, de az egyéni interpretáció megalkotása csak így lehetséges. A magyarországi Clausewitz-kutatások ezekből az egyéni értelmezésekből jönnek majd létre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Aron, Raymond: Clausewitz, Den Krieg denken. Propyläen, Frankfurt am Main -Wien, 1980.
2. Clausewitz, Carl von: A háborúról, I-II. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961-1962.
3. Clausewitz, Carl von: A háborúról, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013.
4. Clausewitz, Carl von: Vom Kriege, Behrverlag, Berlin-Leipzig, 1915.
5. Clausewitz, Carl von: Vom Kriege, Dümmlers Verlag, Bonn, 1952.
6. Clausewitz, Carl von: Über das Leben und den Charakter von Scharnhorst. In: Schmidt, Dorothea-Förster, Gerhard (szerk.): Carl von Clausewitz, Ausgewählte Schriften. Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1980. 350-383 és 511-513. o.
7. Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst I-IV, Nikol Verlag, Hamburg, 2000.
8. Guderian, Heinz: Erinnerungen eines Soldaten, Kurt Vowinkel Verlag, Neckargemünd, 1960.
9. Hahlweg, Werner: Das Clausewitzbild einst und jetzt. In: Clausewitz, Carl von: Vom Kriege. Dümmlers Verlag, Bonn, 1952. 1-70. o.
10. Hahlweg, Werner: Krieg – Kriegskunst – Kriegstheorie. In: Gersdorff, Ursula von (szerk.): Geschichte und Militärgeschichte, Wege der Forschung, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1974. 313-335. o.
11. Hahlweg, Werner: Militärwesen und Philosophie, Zur Genesis der methodischen Grundlagen des Werkes „Vom Kriege“ des Generals von Clausewitz. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. 1976. (évf. nélkül). 5. sz. 395-397. o.
12. Hahlweg, Werner: Philosophie und Theorie bei Clausewitz. In: Maizière de, Ulrich (szerk.): Freiheit ohne Krieg? Beiträge zur Strategie-Diskussion der Gegenwart im Spiegel der Theorie von Carl von Clausewitz, Dümmlers Verlag, Bonn, 1980. 325-332. o.
13. Kessel, Eberhard: Die Wandlung der Kriegskunst im Zeitalter der Franzörischen Revolution. In: Historische Zeitschrift. 1933. (148. Band). 2. sz. 248-276. o.

³⁹ Delbrück, Hans: id. m. IV. 582-589. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 1. szám

14. Kessel, Eberhard: Zur Entstehungsgeschichte von Clausewitz' Werk Vom Kriege. In: Historische Zeitschrift. 1935. (152. Band). 1. sz. 97-100. o.
15. Kessel, Eberhard: Zur Genesis der modernen Kriegslehre, Die Entstehungsgeschichte von Clausewitz' Buch „Vom Kriege“. In: Uő: Militärgeschichte und Kriegstheorie in neuerer Zeit: Ausgewählte Aufsätze, Duncker Humblot Verlag, Berlin. 1987. 122-147. o.
16. Nagy Miklós Mihály: A katonai erőszak elmélete és a XX. század. In: Múltunk. 2004. (49. évf.). 4. sz. 146-175. o.
17. Nowosadtko, Jutta: Krieg, Gewalt und Ordnung, Einführung in die Militärgeschichte, Edition Diskord, Tübingen, 2002.
18. Perjés Géza: Clausewitz, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
19. Perjés Géza: Clausewitz és a háború praxeológiája, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.
20. Perjés Géza: Clausewitz magyar fordítása. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1966. (13. új évf.). 1. sz. 104-132. o.
21. Perjés Géza: Carl von Clausewitz, A háborúról I-II. In: Századok. 1966. (100. évf.). 4-5. sz. 990-996. o.
22. Perjés Géza: A matematikai praxeológia kezdetei és Clausewitz. In: Statisztikai Szemle. 1983. (61. évf.). 3. sz. 294-308. o.
23. Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita I-II. In: Századok. 1961. (95. évf.). 4-5. sz. 507-535. o., 1962. (96. évf.). 1-2. sz. 25-45. o.
24. Rosinski, Herbert: Die Entwicklung von Clausewitz' Werk „Vom Kriege” im Lichte seiner „Vorreden” und „Nachrichten”. In: Historische Zeitschrift 1935. (151. Band). 2. sz. 278-293. o.
25. Rothe, Barbara -Türpe, Andrée: Das Wesen des Krieges bei Hegel und Clausewitz. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1977. (25. évf.). 11. sz. 1331-1343. o.
26. Schössler, Dietmar: Carl von Clausewitz, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1991.
27. Schramm, Wilhelm von: Clausewitz, Leben und Werk, Bechtle Verlag, Esslingen, 1981.